

Αγαππητή μαθήτριά, αγαπητέ μαθητή,

Το συγκεκριμένο βιβλίο έχει στόχο να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του μαθήματος της *Αρχαίας Ιστορίας* της Α' Τάξης Γυμνασίου, προσφέροντας μια συστηματική παρουσίαση των διδασκόμενων ιστορικών περιόδων.

Ακολουθώντας την ύλη του σχολικού εγχειριδίου, το βιβλίο σε κάθε ενότητα περιλαμβάνει:

- ✓ **Λέξεις-κλειδιά**, που αντιστοιχούν στους σημαντικότερους όρους ή τα σημαντικότερα γεγονότα
- ✓ **Σχεδιάγραμμα** της ιστορικής αφήγησης
- ✓ **Ανάπτυξη** των βιβλιογραφικών πηγών
- ✓ **Ανάπτυξη** των εικονογραφικών πηγών
- ✓ **Απαντήσεις στις ερωτήσεις-δραστηριότητες** του σχολικού βιβλίου.

Επίσης, σε κάθε ενότητα περιλαμβάνονται **ερωτήσεις κατανόησης** και **πηγές**, ενώ, τέλος, για δημιουργική εμπέδωση της ιστορικής αφήγησης στις περισσότερες ενότητες προσφέρονται **διερευνητικές δραστηριότητες** και **κριτήρια αξιολόγησης**. Όλες οι απαντήσεις δίνονται στο τέλος του βιβλίου.

Θεωρώντας τη γνώση του ιστορικού παρελθόντος χρήσιμη για την κατανόηση του παρόντος και παράλληλα γόνιμη και μαγευτική διαδικασία, ευελπιστούμε αυτό το βιβλίο να αποτελέσει ένα ουσιαστικό και ωφέλιμο εφόδιο για τη γνωριμία σου με την αρχαία ιστορία.

Κατερίνα Πάπαρη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

1. Η Εποχή του Λίθου	13
2. Η Παλαιολιθική και η Μεσολιθική Εποχή	15
3. Η Νεολιθική Εποχή	24
4. Η Εποχή του Χαλκού	34
5. Οι λαοί και οι πολιτισμοί της Εγγύς Ανατολής	36
6. Ο κυκλαδικός πολιτισμός	51
7. Ο μινωικός πολιτισμός	58
8. Η θρησκεία και η τέχνη των Μινωιτών	68
9. Ο μυκηναϊκός κόσμος	78
10. Η μυκηναϊκή θρησκεία και τέχνη	88

ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

11. Ο ελληνικός κόσμος από το 1100 έως το 800 π.Χ.	98
12. Οι μεταβατικοί χρόνοι	100
13. Η πολιτισμική αναγέννηση	109
14. Αρχαϊκή Εποχή (800-479 π.Χ.)	121
15. Αποικιακή εξάπλωση	123
16. Η πόλη-κράτος και η εξέλιξη του πολιτεύματος	132
17. Η Σπάρτη	141
18. Αθήνα: από τη βασιλεία στην αριστοκρατία	149
19. Αθήνα: Πορεία προς τη δημοκρατία	157
20. Οι πανελλήνιοι δεσμοί	167
21. Πέρσες και Έλληνες: δύο κόσμοι συγκρούονται	177
22. Η οριστική απομάκρυνση της περσικής επίθεσης	186
23. Τα γράμματα	195
24. Η τέχνη	201
25. Η ηγεμονία της Αθήνας (479-431 π.Χ.)	210
26. Η Συμμαχία της Δήλου – Η Συμμαχία όργανο της αθηναϊκής ηγεμονίας	211
27. Το δημοκρατικό πολίτευμα σταθεροποιείται – Ο Περικλής και το δημοκρατικό πολίτευμα	218

28. Η λειτουργία του πολιτεύματος. Οι λειτουργίες	225
29. Η σύγκρουση της κοινωνίας – Η καθημερινή ζωή	233
30. Η διαδικασία της μόρφωσης – Ο Αθηναίος και η εργασία – Η Αθήνα γιορτάζει	243
31. Ηγεμονικοί ανταγωνισμοί και κάμψη των ελληνικών πόλεων (431-362 π.Χ.)	252
32. Τα αίτια και οι αφορμές του Πελοποννησιακού Πολέμου – Ο Αρχιδάμειος Πόλεμος (431-421 π.Χ.)	254
33. Η εκστρατεία στη Σικελία (415-413 π.Χ.) – Ο Δεκελεικός Πόλεμος (413-404 π.Χ.)	262
34. Η ηγεμονία της Σπάρτης: μια κυριαρχία σε αμφισβήτηση	272
35. Η κυριαρχία της Θήβας στην Ελλάδα	279
36. Η ανάπτυξη της Μακεδονίας	286
37. Το κράτος της Μακεδονίας	288
38. Το κράτος της Μακεδονίας επεκτείνεται	294
39. Αλέξανδρος. Η κατάκτηση της Ανατολής	301
40. Το έργο του Αλέξανδρου	307
41. Οι τύχες της Κύπρου	314
42. Οι τέχνες και τα γράμματα την Κλασική Εποχή	321
43. Τα γράμματα	322
44. Οι τέχνες	330
45. Η αρχιτεκτονική των Κλασικών Χρόνων	336
46. Η γλυπτική και η ζωγραφική των Κλασικών Χρόνων	344
47. Ελληνιστικοί και ρωμαϊκοί χρόνοι	354
48. Τα ελληνιστικά βασίλεια	356
49. Η κατάσταση στον ελλαδικό χώρο	366
50. Το ρωμαϊκό κράτος αποκτά μεγάλη δύναμη	373
51. Η υποταγή του ελληνικού κόσμου	380
52. Τα γράμματα και οι τέχνες των Ελληνιστικών Χρόνων	388
53. Ελληνορωμαϊκός πολιτισμός	402
54. Από τη Ρώμη στο Βυζάντιο	413
55. Η ρωμαϊκή ειρήνη	415
56. Ο Χριστός και η διδασκαλία Του. Η πρώτη εκκλησία	422
57. Η διάδοση του Χριστιανισμού	427
58. 3ος αιώνας μ.Χ. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία σε κρίση	433
59. Κωνσταντίνος. Η μεγάλη στροφή	438
Σημειώσεις	445
Απαντήσεις	447

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Εποχή του Λίθου

Παλαιολιθική Εποχή	2500000 π.Χ.-10000 π.Χ.
Μεσολιθική Εποχή	10000 π.Χ. (περ.)-6500 π.Χ.
Νεολιθική Εποχή	6500 π.Χ.-3000 π.Χ.

Εποχή του Χαλκού

Πρώιμη Χαλκοκρατία	3000 π.Χ. (περ.)-1900 π.Χ.
Μέση Χαλκοκρατία	1900 π.Χ.-1600 π.Χ.
Ύστερη Χαλκοκρατία	1600 π.Χ.-1100 π.Χ.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Αρχαιότητα

Ομηρικά ή Γεωμετρικά Χρόνια	11ος αι.-μέσα 8ου αι. π.Χ.
Αρχαϊκά Χρόνια	750 π.Χ.-479 π.Χ.
Κλασική Εποχή	5ος αι. π.Χ.-4ος αι. π.Χ. (479-323 π.Χ.)
Ελληνιστικά Χρόνια	323-30 π.Χ.
Ύστερη αρχαιότητα: Ρωμαϊκή κυριαρχία	30 π.Χ.-330 μ.Χ.

Μεσαίωνας

Ίδρυση του βυζαντινού κράτους	330-717 μ.Χ.
Μεγάλη ακμή του Βυζαντίου	717-1025 μ.Χ.
Σταδιακή παρακμή του Βυζαντίου	1025-1453 μ.Χ.

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΙΘΟΥ

1

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ	
Εποχή του Λίθου	
Παλαιολιθική Εποχή	2500000 π.Χ.-10000 π.Χ. (περ.)
Μεσολιθική Εποχή	10000 π.Χ.-6500 π.Χ.
Νεολιθική Εποχή	6500 π.Χ.-3000 π.Χ.
Εποχή του Χαλκού	
Πρώιμη Χαλκοκρατία	2800 π.Χ. (περ.)-1900 π.Χ.
Μέση Χαλκοκρατία	1900 π.Χ.-1600 π.Χ.
Ύστερη Χαλκοκρατία	1600 π.Χ.-1100 π.Χ.

Προϊστορία

- Ονομάζεται η περίοδος της ζωής του ανθρώπινου γένους που προηγείται από την εμφάνιση της γραφής και των γραπτών μαρτυριών. Με τη γραφή ο άνθρωπος εισάγεται στην **ιστορία** και μεταβαίνουμε στους ιστορικούς χρόνους.

Εποχή του Λίθου

- Ονομάζεται έτσι, διότι οι άνθρωποι αυτής της εποχής κατασκεύαζαν τα εργαλεία και τα όπλα τους κυρίως από λίθο.

Εποχή του Χαλκού

- Ονομάζεται έτσι, διότι τότε άρχισε να διαδίδεται στον ελληνικό χώρο η χρήση του χαλκού.

Η χρησιμότητα της αρχαιολογίας

Την προϊστορική εποχή μελετά ο επιστημονικός κλάδος της *αρχαιολογίας*. Οι αρχαιολόγοι συγκεντρώνουν πληροφοριακό υλικό μέσα από τη μελέτη των ευρημάτων και των υλικών καταλοίπων των οικισμών (π.χ. απανθρακωμένους καρπούς, αριστουργήματα αρχιτεκτονικής και γλυπτικής) και βάσει αυτής προσπαθούν να ανασυνθέσουν τον τρόπο ζωής του ανθρώπου, να σχηματίσουν, δηλαδή, ολοκληρωμένη εικόνα τόσο για την καθημερινότητα του όσο και για τις οικονομικές, πολιτιστικές κ.ά. ανάγκες του.

Η συμβολή των θετικών επιστημών στην αρχαιολογία

Πολύ σημαντική είναι η συμβολή των μεθόδων των θετικών επιστημών στον εντοπισμό αρχαίων θέσεων (αεροφωτογραφία, ηλεκτρομαγνητικές μέθοδοι κ.ά.), στον προσδιορισμό της προέλευσης των ευρημάτων με την ανάλυση του υλικού κατασκευής τους (πηλού, μαρμάρου κ.λπ.), καθώς και στη χρονολόγησή τους (δενδροχρονολόγηση, χρονολόγηση με ραδιοάνθρακα κ.ά.).

►► Περισσότερες πληροφορίες

Στην ερευνητική διαδικασία ο ιστορικός ανασύρει τα γεγονότα του παρελθόντος στο παρόν με τη μορφή των μαρτυριών, των *ντοκουμέντων*. Οι μαρτυρίες αυτές αποτελούν *τεκμήρια* για να ανασυγκροτήσει, να συνθέσει και να ερμηνεύσει το ιστορικό παρελθόν και μπορούν να είναι γραπτές ή προφορικές. Οι γραπτές πηγές μπορεί να είναι αφηγηματικού χαρακτήρα κείμενα, όπως χρονικά, ημερολόγια, απομνημονεύματα, αυτοβιογραφίες, ταξιδιωτικές περιγραφές κ.ά., ή και επίσημα έγγραφα, όπως διατάγματα, συνθήκες, μνημόνια. Οι προφορικές μαρτυρίες αποτελούν την καταγραφή ή διάσωση του προφορικού υλικού (π.χ. μαγνητοφώνηση, παράδοση). Στη σύγχρονη επο-

χή πληροφοριακό υλικό μπορούν να προσφέρουν ο Τύπος (εφημερίδες, περιοδικά), το διαδίκτυο, η λογοτεχνία, η ποίηση, οι εικαστικές τέχνες, ο κινηματογράφος, η φωτογραφία κ.ά.

ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ*

Ερωτήσεις κατανόησης

- 1.1 Ποια περίοδος ονομάζεται Προϊστορία;
- 1.2 Σε ποιες περιόδους διακρίνεται;

* Οι απαντήσεις στα θέματα προς απάντηση – Δραστηριότητες βρίσκονται στο τέλος του βιβλίου.

2

Η ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΚΑΙ Η ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Σε αυτή την ενότητα θα μάθουμε για:

- ✓ την πρώτη εμφάνιση του ανθρώπου στη γη,
- ✓ τη ζωή του ανθρώπου κατά την Παλαιολιθική και τη Μεσολιθική Εποχή, (2500000-6500 π.Χ.),
- ✓ την τέχνη.

Λέξεις-κλειδιά

«Ικανός άνθρωπος» • «Όρθιος άνθρωπος» • «Σοφός άνθρωπος» • «Σοφότερος άνθρωπος»
 • κυνηγός-τροφοσυλλέκτης • λίθινα εργαλεία • σπηλαιογραφίες • ταφή νεκρών

Σχεδιάγραμμα της ενότητας

Η πρώτη εμφάνιση του ανθρώπου στη γη				
Παλαιολιθική Εποχή	Στάδια εξέλιξης του ανθρώπου	Τοποθεσία (ήπειρος)	Τρόπος ζωής	Εργαλεία
Πρώιμη 2500000- 200000 π.Χ.	«Ικανός άνθρωπος» (homo habilis)	Αφρική	• ζει ομαδικά • κατασκευάζει εργαλεία	• κροκάλες ¹ • χειροπελέκεις ²
	«Όρθιος άνθρωπος» (homo erectus)	Αφρική Ευρώπη Ασία		• βελτιώνει κατάσταση εργαλείων • ανακαλύπτει φωτιά • αιχμές, ξέστρα ³

Μέση 200000-35000 π.Χ.	«Σοφός άνθρωπος» (homo sapiens)		<ul style="list-style-type: none"> • διαθέτει μεγαλύτερο μέγεθος εγκεφάλου από τους προκατόχους του • θάβει τους νεκρούς του τοποθετώντας στους τάφους κτερίσματα⁴ 	
Υστερη 35000-6500 π.Χ.	«Σοφότερος άνθρωπος» (homo sapiens sapiens)	εξαπλώνεται σε όλο τον κόσμο	<ul style="list-style-type: none"> • επινοεί τέχνη • είμαστε άμεσοι απόγονοί του 	<ul style="list-style-type: none"> • λεπίδες • ξύστρα • γλυφίδες⁵ • οστέινα εργαλεία

Η ζωή του ανθρώπου κατά την Παλαιολιθική και τη Μεσολιθική Εποχή (2500000-6500 π.Χ.)	
Κλίμα	<ul style="list-style-type: none"> • Είναι ψυχρότερο από το σημερινό.
Κατοικία	<ul style="list-style-type: none"> • Ο άνθρωπος βρίσκει καταφύγιο στα σπήλαια. • Μετακινείται ακολουθώντας θηράματα. • Προτιμά προσωρινή εγκατάσταση σε όχθες ποταμού, δίπλα σε πηγές νερού, δίπλα σε λίμνες.
Τροφή	<ul style="list-style-type: none"> • Κατά την Παλαιολιθική και τη Μεσολιθική Εποχή ο άνθρωπος είναι <ul style="list-style-type: none"> – κυνηγός, – τροφосуλλέκτης (συλλέγει καρπούς), – αλιέας (ψαράς).
Θηράματα	<ul style="list-style-type: none"> • Μαμούθ (ανατολική Ευρώπη). • Αίγαγρος⁶, αντιλόπη (δυτική Ευρώπη). • Βόδια, ελάφια, ίπποι (μεσογειακή Ευρώπη).
Όπλα και εργαλεία	<ul style="list-style-type: none"> • Οστά - κέρατα - λίθος.
Ενδυμασία	<ul style="list-style-type: none"> • Ο άνθρωπος περιτυλίγεται με δέρματα ζώων.
Ταφικά έθιμα	<ul style="list-style-type: none"> • Ο «Σοφός άνθρωπος» θάβει τους νεκρούς του τοποθετώντας στους τάφους κτερίσματα (αυτό δείχνει ότι πιστεύει στη μεταθανάτια ζωή).

Περιοχές στην Ελλάδα ⁷ παρουσίας του παλαιολιθικού ανθρώπου	<ul style="list-style-type: none"> • Θεσσαλία. • Μακεδονία. • Αργολίδα. • Κέρκυρα.
--	--

Η τέχνη	
Τέλη Παλαιολιθικής Περιόδου	<ul style="list-style-type: none"> • Δημιουργία αντικειμένων και κατασκευών με διακοσμητικό ή συμβολικό χαρακτήρα.
Έργα τέχνης	<ul style="list-style-type: none"> • Ζωγραφικές αναπαραστάσεις. • Αγαλματίδια από πηλό, κόκαλο ή λίθο. • Κοσμήματα (περιδέραια, βραχιόλια, σκουλαρίκια κ.ά.).
Σπηλαιογραφίες	<ul style="list-style-type: none"> • Εικόνες ζώων και σπανίως ανθρώπων ζωγραφισμένες με χρώματα ή χαραγμένες στα τοιχώματα των σπηλαίων.
Παλαιολιθικές παραστάσεις	<ul style="list-style-type: none"> • Έχουν μάλλον μαγική ή συμβολική σημασία. • Εκφράζουν: <ul style="list-style-type: none"> – την αντίληψη των παλαιολιθικών ανθρώπων για το μυστήριο της δημιουργίας της ζωής, – την αγωνία για επιβίωση (εξασφάλιση ζωής), – την αγωνία για το θάνατο.
Θρησκεία	<ul style="list-style-type: none"> • Κατά την εποχή αυτή ξεκινά η δημιουργία της θρησκείας, η πίστη δηλαδή σε κάποιες δυνάμεις που επηρεάζουν τη ζωή των ανθρώπων. • Την ίδια περίοδο ξεκινά και η ταφή των νεκρών.

Ανάπτυξη των εικονογραφικών πηγών του σχολικού βιβλίου

1. Τα κύρια εργαλεία του ανθρώπου της Παλαιολιθικής Εποχής. [σελ. 6]

Η εικόνα παρουσιάζει παλαιολιθικά εργαλεία και αντικείμενα καθημερινής χρήσης. Πιο συγκεκριμένα εικονίζονται:

- (πάνω αριστερά) λίθινες αιχμές βέλους, οι οποίες τοποθετούνταν στην άκρη ενός ξύλου και το μετέτρεπαν σε ακόντιο,
- (κάτω αριστερά) λίθινος χειροπέλεκυς, ο οποίος χρησίμευε στην εκδορά (γδάρισμα) και τον τεμαχισμό των θηραμάτων του,
- (βάση της εικόνας) μια οστέινη βελόνα, φτιαγμένη από κόκαλο ζώου,

- (κέντρο της εικόνας) ένα οδοντωτό καμάκι, κατασκευασμένο από κέρατο μεγάλωσμου ζώου,
- (δεξιά) μια φυλλόσχημη λίθινη αιχμή, που χρησίμευε στο ξύσιμο των θηραμάτων.

2. Αναπαράσταση σπηλαιογραφίας. [σελ. 7]

Στη σπηλαιογραφία αναπαρίσταται ένα ελάφι που φαίνεται να τρέχει. Το παραλληλόγραμμο σχέδιο και η σειρά από σκούρες τελείες στη βάση της αναπαράστασης ίσως να σχετίζονται με την τέλεση κάποιας μαγικής τελετής.

3. Η καθημερινή ζωή κατά την Παλαιολιθική Εποχή. Με βάση την εικόνα να περιγράψεις την ημέρα ενός παλαιολιθικού ανθρώπου. [σελ. 7]

Η βασικότερη ανάγκη του ανθρώπου κατά την Παλαιολιθική Εποχή ήταν η εξασφάλιση της τροφής. Οι άνθρωποι ζούσαν κατά νομάδες και μετακινούνταν αρκετά συχνά, διαμένοντας σε πρόχειρες καλύβες ή σκηνές και σε σπήλαια. Ήταν τροφосуλλέκτες, ενώ πιθανότατα οι άνδρες κυνηγούσαν και ψάρευαν χρησιμοποιώντας αιχμές και χειροπελέκες. Όταν επέστρεφαν μετά το κυνήγι στον καταυλισμό με το θήραμα, το έγδερναν με ξέστρες και γλυφίδες για να το ψήσουν στη φωτιά. Η φωτιά χρησίμευε όχι μόνο για το ψήσιμο της τροφής, αλλά και για να ζεσταίνονται και να προφυλάσσονται από άλλους κινδύνους που αντιμετώπιζαν.

Πέρα από την εξασφάλιση της τροφής, ασχολούνταν με την κατασκευή εργαλείων, κοσμημάτων και όπλων από πέτρες και οστά.

4. Σπηλαιογραφία από τα σπήλαια της Νiaux (Γαλλία). Να περιγράψετε τη σπηλαιογραφία. Τι ζώα εικονίζονται; Μπορείτε να βρείτε τους λόγους για τους οποίους ο άνθρωπος ζωγράφισε αυτά τα ζώα; [σελ. 8]

Στη σπηλαιογραφία εικονίζεται ένας βίσονας⁸ να προσπερνά τρία αλογάκια. Στο έργο είναι έκδηλη η δύναμη του βίσονα, καθώς απεικονίζεται σε κίνηση με την ουρά του να κυ-

Ο ελλαδικός χώρος την Παλαιολιθική Εποχή

Το 600000 π.Χ. χρονολογούνται τα πρώτα ίχνη φωτιάς στο σπήλαιο των Πετραλώνων της Χαλκιδικής.

Το διάστημα 400000-300000 π.Χ. το αρχαιότερο ανθρώπινο κρανίο τύπου προ-νεάντερταλ προέρχεται από το σπήλαιο Απήδημα της Μάνης.

Το διάστημα 350000-200000 π.Χ. χρονολογείται το ανθρώπινο κρανίο από το σπήλαιο Πετραλώνων της Χαλκιδικής.

Το 7000 π.Χ. χρονολογείται η ανύψωση της στάθμης της θάλασσας στο Αιγαίο και ο σχηματισμός των νησιών.

Ταφικά έθιμα

Το 30000 π.Χ. εντοπίζονται οι αρχαιότερες ταφές ανθρώπων στην Ελλάδα. Οι επιστήμονες έχουν καταλήξει ότι ο άνθρωπος της Παλαιολιθικής Εποχής ασκούσε και το έθιμο της καύσης των νεκρών, γεγονός που αντανακλά κοινωνικές διαφοροποιήσεις.

ματίζει. Αναζητώντας τους λόγους για τους οποίους ο καλλιτέχνης σχεδίασε το έργο, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι:

- α) το ζώο που ζωγραφίζει είναι το σύνθημα θήραμά του, μια οικεία σε αυτόν αναπαράσταση, και έχει άμεση σχέση με τη διατροφή του, καθώς αφενός από αυτό τρέφεται και αφετέρου αξιοποιεί τα μέρη του για την κατασκευή όπλων και εργαλείων.
- β) οι παλαιολιθικές παραστάσεις είχαν, μάλλον, μαγική ή συμβολική σημασία και εξέφραζαν την αντίληψη των παλαιολιθικών ανθρώπων για το μυστήριο της δημιουργίας της ζωής, την αγωνία για την επιβίωση (εξασφάλιση ζωής) και το θάνατο. Πιθανότατα, λοιπόν, ο παλαιολιθικός άνθρωπος με την απεικόνισή τους να εξέφραζε την επιθυμία του για επιτυχία στο κυνήγι.
- γ) πιθανώς κάποιο από αυτά τα ζώα να θεωρούνταν ιερό σύμβολο του καταυλισμού.
- δ) πιθανότατα η απεικόνισή τους να είχε τελετουργικό χαρακτήρα, να αποτελούσε, δηλαδή, κάποιου είδους τελετή μύησης των νεότερων που θα έβγαιναν πρώτη φορά για κυνήγι.

Σπηλαιογραφίες και μαγεία

Οι εικόνες των σπηλαιογραφιών ήταν τμήμα του μηχανισμού της μαγείας, ήταν η «παχίδα» στην οποία θα έπρεπε να μπει το θήραμα, ή μάλλον ήταν η «παχίδα» με το πιασμένο κιάλας ζώο, επειδή η εικόνα ήταν συνάμα και η αναπαράσταση και τα πράγματα που αναπαριστάνονταν, και η ευχή και η εκπλήρωση της ευχής. Ο παλαιολιθικός κυνηγός και ζωγράφος νόμιζε ότι κατείχε το ίδιο το πράγμα της εικόνας, πως είχε αποκτήσει δύναμη πάνω στο αντικείμενο με την απεικόνισή του. Πίστευε ότι το πραγματικό ζώο σ' αλήθεια σκοτωνόταν όπως και το ζώο που απεικονιζόταν στη ζωγραφιά. Στο νου του η εικαστική αναπαράσταση δεν ήταν παρά η πρόβλεψη του επιθυμητού αποτελέσματος. Γι' αυτόν ο κόσμος των πλασμάτων και των εικόνων, η σφαίρα της τέχνης και η απλή μίμηση δεν ήταν διαφορετική και χωριστή από την εμπειρική πραγματικότητα.

Arnold Hauser, *Κοινωνική Ιστορία της Τέχνης. Προϊστορικοί Χρόνοι, Αρχαία Ανατολή, Ελλάδα, Ρώμη, Μεσαίωνας*, Αθήνα 1968 (δισκευή)

►► Περισσότερες πληροφορίες

Στις πολυάριθμες ευρωπαϊκές σπηλαιογραφίες της νοτιοδυτικής Γαλλίας και της βόρειας Ισπανίας από την Παλαιολιθική Εποχή αναπαριστάνονταν συνήθως εικόνες από διάφορα ζώα, όπως βίσονες και άλλα βοοειδή, άλογα, λιοντάρια, ελάφια, μαμούθ, αρκούδες, τάρανδοι, ζωγραφισμένες με χρώματα ή χαραγμένες στα τοιχώματα των σπηλαίων. Σπανιότερα απεικονίζονταν εικόνες ανθρώπων. Στις σπηλαιογραφίες αποτυπώνονταν κυρίως ο τρόπος ζωής των κυνηγών.

Απάντηση στην Άσκηση-Δραστηριότητα του σχολικού βιβλίου

Να επιστρέψετε στον πίνακα (σχολ. βιβλίο, σελ. 6) και να συμπληρώσετε μια τέταρτη στήλη με τις σημαντικότερες κατακτήσεις του ανθρώπου στην τεχνολογία, την τέχνη και την ιδεολογία σε κάθε στάδιο της εξέλιξής του.

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Πρώιμη Παλαιολιθική Εποχή 2500000- 200000 π.Χ.	«Ικανός άνθρωπος» «Ορθιος άνθρωπος»	Κροκάλες Χειροπελέκεις	Κατασκευάζει λίθινα εργαλεία Βελτιώνει τα εργαλεία και ανακαλύπτει τη φωτιά
Μέση Παλαιολιθική Εποχή 200000- 35000 π.Χ.	«Σοφός άνθρωπος»	Αιχμές Ξέστρα	Φτιάχνει βελτιωμένα εργαλεία και θάβει τους νεκρούς
Ύστερη Παλαιολιθική Εποχή 35000- 6500 π.Χ.	«Σοφότερος άνθρωπος»	Λεπίδες Ξύστρα – Γλυφίδες Οστέινα εργαλεία	Βελτιώνει τα εργαλεία του Ασχολείται με την τέχνη Έχει μεταφυσικές ανησυχίες (απαρχές θρησκείας)

ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ *

Ερωτήσεις κατανόησης

- 2.1** Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του ανθρώπου σε κάθε στάδιο της εξέλιξής του;
- 2.2** Τι εννοούμε όταν λέμε ότι ο άνθρωπος κατά την Παλαιολιθική και τη Μεσολιθική Εποχή είναι κυνηγός και τροφοσυλλέκτης;
- 2.3** Ποια υλικά χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής και της Μεσολιθικής Εποχής για την κατασκευή των εργαλείων και των όπλων τους;
- 2.4** Τι γνωρίζετε για την κατοικία και τη διαμονή του παλαιολιθικού ανθρώπου;

* Οι απαντήσεις στα θέματα προς απάντηση – Δραστηριότητες βρίσκονται στο τέλος του βιβλίου.

- 2.5 Σε ποιες περιοχές του ελλαδικού χώρου πιστοποιείται η παρουσία του παλαιολιθικού ανθρώπου;
- 2.6 Τι γνωρίζετε για την τέχνη της Παλαιολιθικής Εποχής και τι είδους καλλιτεχνικά δημιουργήματα εμφανίστηκαν εξελικτικά κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής;
- 2.7 Τι είναι οι σπηλαιογραφίες;
- 2.8 Τι γνωρίζετε για τα ταφικά έθιμα;

Μαθαίνοντας από τις πηγές

- 2.9 Το παρακάτω κείμενο μας πληροφορεί για την κατοικία και τη διαμονή του ανθρώπου της Παλαιολιθικής Εποχής.

Ο «άνθρωπος των σπηλαίων»

Σήμερα η αρχαιολογική έρευνα έχει τελικά αποδείξει πως οι προϊστορικοί άνθρωποι όχι μόνο δεν κατοικούσαν σε σπήλαια αλλά δεν ήταν και τόσο πρωτόγονοι όσο τους φανταζόμαστε. [...] Ο άνθρωπος σε όλη τη διάρκεια της εξέλιξής του, αλλά ακόμα και σήμερα που θεωρείται πως έχει φθάσει στο απόγειό της, δεν έπαψε ποτέ να χρησιμοποιεί για διάφορους σκοπούς τα σπήλαια που βρίσκονταν στις περιοχές όπου ζούσε. [...] Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως ο προϊστορικός άνθρωπος ζούσε σε σπήλαια. Απλά το ιδιαίτερο μικροπεριβάλλον των σπηλαίων ήταν τέτοιο που επέτρεψε την καλύτερη διατήρηση των καταλοίπων της ανθρώπινης παρουσίας, κυρίως σε ό,τι αφορά τα οργανικά υλικά, όπως το ξύλο, τα οστά ή τα υπολείμματα τροφής. Σε αντίθεση, οι υπαίθριες θέσεις, που πάντα αποτελούσαν την πρώτη επιλογή κατοίκησης του προϊστορικού ανθρώπου, διατηρούν δύσκολα τις αρχαιολογικές μαρτυρίες, γιατί βρίσκονται διαρκώς εκτεθειμένες σε δυσμενείς περιβαλλοντικές συνθήκες, όπως η αποσάθρωση και η διάβρωση.

Ιστορία των Ελλήνων, τόμ. 1, «Προϊστορία», Αθήνα 2006, σελ. 36

- 2.10 Το παρακάτω κείμενο μας πληροφορεί πώς μεταφερόταν η «τεχνογνωσία» κατασκευής εργαλείων στον προϊστορικό άνθρωπο και ποια η σημασία της για το ανθρώπινο είδος.

Τα λίθινα εργαλεία και η χρήση τους

Εκείνο που διαφοροποιεί το ανθρώπινο είδος από τα ζώα ως προς την κατα-

σκευή εργαλείων είναι η γνώση της ηθελημένης μετατροπής ενός σκληρού και συμπαγούς υλικού σε χρηστικό αντικείμενο, με χρήση μιας ιδιαίτερης τεχνικής που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος και χαρακτηρίζεται από σταθερή και επαναλαμβανόμενη δράση, με στόχο την παραγωγή αναγνωρίσιμων συγκεκριμένων και όχι τυχαίων οχημάτων. Για την επίτευξη αυτού του στόχου είναι απαραίτητη η τεχνογνωσία, η οποία με τη σειρά της προϋποθέτει την ύπαρξη επικοινωνίας, ανταλλαγής πληροφοριών, διατήρησης και συσσώρευσης γνώσεων, αλλά και μετάδοσης αυτού του γνωστικού κεφαλαίου.

Ιστορία των Ελλήνων, τόμ. 1, «Προϊστορία», Αθήνα 2006, σελ. 46-47

Διερευνητικές δραστηριότητες

- 2.11** Να συγκρίνετε τα στάδια εξέλιξης του ανθρώπου και να εντοπίσετε ομοιότητες και διαφορές με το σύγχρονο άνθρωπο. Πιστεύετε ότι σε διάρκεια σχεδόν τριών εκατομμυρίων χρόνων ο άνθρωπος ως προς τη μορφή, την ευφυΐα και τις ικανότητές του μοιάζει με το σημερινό;
- 2.12** Λαμβάνοντας υπόψη τις σπηλαιογραφίες στη σελ. 7 και 8 του σχολικού σας βιβλίου, να συγκρίνετε το ρόλο της τέχνης στην παλαιολιθική κοινωνία με τη σύγχρονη κοινωνία. Τι συμπεραίνετε;
- 2.13** Στο παρακάτω χρονοδιάγραμμα να σημειώσετε τα στάδια εξέλιξης του ανθρώπου, όπως τα γνωρίσατε στην ενότητα.

2500000-200000 π.Χ.	200000-35000 π.Χ.	35000-6500 π.Χ.

- 2.14** Να βρείτε ποια από τα παρακάτω ζώα ζούσαν κατά την Παλαιολιθική Εποχή στον ελλαδικό χώρο.

καμπλοπαρδάλεις • ελέφαντες • ρινόκεροι • τεράστια αιλουροειδή
• γιγάντιες χελώνες • πίθηκοι • άλογα • ελάφια • βοοειδή

Κριτήριο αξιολόγησης *

A. Να χαρακτηρίσετε τις παρακάτω προτάσεις ως σωστές ή λανθασμένες, σημειώνοντας Χ στο αντίστοιχο τετραγωνάκι.

Σωστό   Λάθος

1. Ο άνθρωπος εμφανίστηκε πριν από 2.500.000 χρόνια στην Αφρική.	☐	☐
2. Είμαστε απόγονοι του «Σοφότατου ανθρώπου».	☐	☐
3. Ο «Σοφός άνθρωπος» πιστεύει στη μεταθανάτια ζωή.	☐	☐

B. Να συμπληρώσετε τα κενά με τις κατάλληλες λέξεις του πίνακα.

κυνγός • ελάφια • βόδια • λίθο • τροφοσυλλέκτης • ίπποι • καρπούς • δέρματα

1. Κατά την Παλαιολιθική και τη Μεσολιθική Εποχή ο άνθρωπος είναι .....
και .....
2. Στη μεσογειακή Ευρώπη τα ....., τα ..... και οι
..... αποτελούν μαζί με τους ..... την κύρια τροφή
του ανθρώπου.
3. Κατά την Παλαιολιθική και τη Μεσολιθική Εποχή ο άνθρωπος κατεργάζεται το
..... και περιτυλίγεται με ..... ζώων.

* Οι απαντήσεις στα Κριτήρια αξιολόγησης βρίσκονται στο τέλος του βιβλίου.

3

Η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Σε αυτή την ενότητα θα μάθουμε για:

- ✓ τη ζωή του ανθρώπου κατά τη Νεολιθική Εποχή (6500-3000 π.Χ.),
- ✓ τη Νεολιθική Εποχή στην Ελλάδα,
- ✓ την τέχνη της Νεολιθικής Εποχής.

Λέξεις-κλειδιά

- μόνιμη εγκατάσταση • οικισμοί • γεωργός • κτηνοτρόφος • «εύφορη ημισέληνος»
• εργαλεία • κεραμικά σκεύη • τεχνικές • «τούμπα» • «μαγούλα» • Δισπηλιό • ειδώλια

Σχεδιάγραμμα της ενότητας

Η ζωή του ανθρώπου κατά τη Νεολιθική Εποχή (6500-3000 π.Χ.)	
Επαναστατική αλλαγή	• Ο άνθρωπος γίνεται γεωργός και κτηνοτρόφος.
Χαρακτηριστικά της Νεολιθικής Εποχής	• Μόνιμη εγκατάσταση και δημιουργία οικισμών. • Απασχόληση με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. • Χρήση της κεραμικής.
Κλίμα	• Το 6500 π.Χ. το κλίμα γίνεται θερμότερο.
Απαρχή γεωργίας και κτηνοτροφίας	• Ο άνθρωπος για την τροφή του δε στηρίζεται αποκλειστικά στο κυνήγι και την καρποσυλλογή, αλλά προχωρεί ο ίδιος στην παραγωγή της τροφής του.

Γεωργία	<ul style="list-style-type: none"> • Γεννιέται στην «εύφορη ημισέληνο»: Μεσοποταμία, Παλαιστίνη (Χαναάν, Φοινίκη) και Αίγυπτο. • Η γεωργία και η κτηνοτροφία επεκτείνονται σε βόρεια Αφρική - Ευρώπη - Αμερική - Ασία.
Πρώτες καλλιέργειες	<ul style="list-style-type: none"> • Δημητριακά (αποτελούν τη βάση της διατροφής του ανθρώπου).
Εργαλεία καλλιέργειας	<ul style="list-style-type: none"> • Τα εργαλεία είναι συνήθως κατασκευασμένα από λίθο: <ul style="list-style-type: none"> – αλέτρι, για το όργωμα της γης, – δρεπάνι, για το θερισμό, – μυλόπετρα, για άλεση σπόρων.
Νέες τεχνικές	<ul style="list-style-type: none"> • Κεραμική (κεραμικά σκεύη, στα οποία τοποθετούνται τα περισσεύματα των δημητριακών και ψήνονται οι τροφές). • Ύφανση (ύφανση ενδυμάτων με τη χρήση του μαλλιού των προβάτων ή φυτών, όπως το λινάρι).
Μόνιμη εγκατάσταση	<ul style="list-style-type: none"> • Με τη γεωργική ενασχόληση οι άνθρωποι εγκαταλείπουν τη νομαδική ζωή. • Χτίζονται σπίτια με ξύλα, πλίνθους ή πέτρες και δημιουργούνται τα πρώτα χωριά. • Οι κάτοικοι είναι γεωργοί και κατασκευάζουν μόνοι τους ό,τι χρειάζονται. • Οι άνθρωποι ειδικεύονται (εμφάνιση τεχνιτών). • Ανταλλάζουν τα προϊόντα τους κι έτσι αναπτύσσεται σταδιακά ένα είδος οικιακής οικονομίας.

Η Νεολιθική Εποχή στην Ελλάδα	
Οικισμοί (6500 π.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> • Νεολιθικοί οικισμοί εντοπίζονται στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία, σε βραχώδεις τοποθεσίες των νησιών, σε παρυφές ορεινών όγκων, σε σπήλαια, σε παραλιακές και παραλίμνιες περιοχές.
Χώροι/είδη προϊστορικών οικισμών	<ul style="list-style-type: none"> • Τεχνητός λοφίσκος που ονομάζεται «τούμπα» ή «μαγούλα» (Μακεδονία, Θεσσαλία). • Επίπεδος οικισμός (νότια Ελλάδα). • Λιμναίος οικισμός (Δισπηλιό στην Καστοριά· ξύλινοι πάσσαλοι στήριζαν ξύλινες πλατφόρμες πάνω στις οποίες σπρίζονταν τα σπίτια).
Κατασκευή σπιτιών	<ul style="list-style-type: none"> • Βόρεια Ελλάδα: τα σπίτια είναι κατασκευασμένα από κλαριά και λάσπη και σπρίζονται σε έναν ξύλινο σκελετό. • Θεσσαλία, νότια Ελλάδα, νησιά Αιγαίου: στην κατασκευή των σπιτιών χρησιμοποιούνται οι πέτρες.

Γεωκτηνοτροφία	<ul style="list-style-type: none"> • Είναι το κύριο χαρακτηριστικό της οικονομίας κατά τη Νεολιθική Εποχή στην Ελλάδα. • Γεωργία: δημητριακά και όσπρια αποτελούν τη βάση των καλλιεργειών. • Κτηνοτροφία: αιγοπρόβατα, βοοειδή και χοίροι είναι η βάση της κτηνοτροφίας.
Χρηστικά αντικείμενα	<ul style="list-style-type: none"> • Χρηστικά αντικείμενα οικιακής χρήσης (κεραμικά, λίθινα, οστέινα).
Κατοχή γης	<ul style="list-style-type: none"> • Δε γνωρίζουμε αν οι άνθρωποι είχαν ατομική ιδιοκτησία της γης. • Η γη πιθανότατα ανήκε συλλογικά στην κοινότητα. • Την ευθύνη για τη βοσκή των κοπαδιών μπορεί να την είχε ολόκληρη η κοινότητα.
Θρησκεία	<ul style="list-style-type: none"> • Ο άνθρωπος της Νεολιθικής Εποχής αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κοινότητας.
Ταφικά έθιμα	<ul style="list-style-type: none"> • Από τη μελέτη των τρόπων ταφής των νεκρών και της φροντίδας γι' αυτούς συμπεραίνουμε ότι ο νεολιθικός άνθρωπος στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από έντονο θρησκευτικό συναίσθημα.

Η Τέχνη της Νεολιθικής Εποχής	
Διακοσμητικά αγγεία	<ul style="list-style-type: none"> • Εκτός από τα ειδώλια, τα κοσμήματα και άλλα διακοσμητικά αντικείμενα που κατασκευάζονταν ήδη από την Παλαιολιθική Εποχή, εφευρίσκει τώρα το πλάσιμο πήλινων αγγείων, που ψήνονταν κατόπιν στη φωτιά, ώστε να γίνουν σκληρά και ανθεκτικά.
Διακόσμηση των αγγείων	<ul style="list-style-type: none"> • Αρχικά, όλα τα αγγεία ήταν χονδροειδή, μονόχρωμα και ακόσμητα. • Αργότερα, τα σχήματά τους έγιναν κομψότερα και έφεραν διακόσμηση.
Σχέδια	<ul style="list-style-type: none"> • Παράλληλες ή τεθλασμένες γραμμές, τρίγωνα, σπείρες και μαιάνδροι. • Ζωγραφίζονταν με ζωηρά χρώματα.
Νεολιθικά ειδώλια	<ul style="list-style-type: none"> • Κατασκευάζονταν από πηλό και σπανιότερα από λίθο. • Διακοσμούνταν με ζωγραφιστά σχέδια. • Παριστάνουν κυρίως γυναικείες μορφές, όρθιες ή καθιστές, ενίοτε με παιδί στην αγκαλιά. • Λιγότερα είναι τα ειδώλια ανδρών και ακόμη σπανιότερα των ζώων.
Θεότητες	<ul style="list-style-type: none"> • Τα γυναικεία ειδώλια κατά μια άποψη εικονίζουν τη μητέρα θεά. • Άλλοι πιστεύουν ότι σε αυτά τονίζεται η σημασία της γυναίκας-μητέρας στη διαίωση της ζωής.

1. Η «Εύφορη ημισέληνος». [σελ. 9]

Οι χώρες που ονομάστηκαν «Εύφορη ημισέληνος» ήταν περιοχές με εύκρατο, θερμό κλίμα και πλούσιες και εύφορες για καλλιέργεια, κυνήγι και διαβίωση. Επίσης υπήρχε πόσιμο νερό από τα ποτάμια, τον Τίγρη και τον Ευφράτη στη Μεσοποταμία και το Νείλο στην Αίγυπτο. Οι παράγοντες αυτοί συνέβαλαν στη μόνιμη εγκατάσταση εκεί των ανθρώπων, οι οποίοι εγκατέλειψαν οριστικά πια τη νομαδική ζωή. Επιπλέον, οι αρχαιολόγοι έπειτα από έρευνες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι άνθρωποι που εγκαταστάθηκαν μόνιμα εκεί ήταν είτε αυτόχθονες είτε είχαν μετακινηθεί εκεί λόγω του θερμού κλίματος και του εύφορου εδάφους.

2. Εργαλεία και αντικείμενα του νεολιθικού ανθρώπου. Αναγνώρισε τα αντικείμενα. Σε τι χρησιμεύει το καθένα; [σελ. 9]

Τα εργαλεία που εικονίζονται είναι από αριστερά προς τα δεξιά:

- (πάνω αριστερά) ένα γουδί με το γουδοχέρι,
- (κάτω αριστερά) δρεπάνι για θερισμό δημητριακών,
- (κέντρο) ένα πήλινο αγγείο που μπορεί να χρησίμευε για την αποθήκευση, τη μεταφορά ή το μαγείρεμα διάφορων προϊόντων,
- (κάτω κέντρο) ύφασμα, με το οποίο κατασκεύαζαν ενδύματα και σκεπάσματα,
- (δεξιά) πέλεκυς που χρησίμευε ως εργαλείο και όπλο.

3. Η καθημερινή ζωή του νεολιθικού ανθρώπου. Με βάση την εικόνα της καθημερινής ζωής του παλαιολιθικού ανθρώπου, ποιες εξελίξεις παρατηρείς στην καθημερινή ζωή; [σελ. 9]

Η καθημερινή ζωή του νεολιθικού ανθρώπου είναι πιο εξελιγμένη σε σχέση με εκείνη του παλαιολιθικού ανθρώπου. Συγκεκριμένα, ο νεολιθικός άνθρωπος παύει να είναι νομάς και αποκτά μόνιμη εγκατάσταση οργανώνοντας οικισμούς και κατασκευάζοντας οικίες. Εξημερώνει τα ζώα και αρχίζει

να καλλιεργεί τη γη και να εκτρέφει ζώα, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Παράλληλα, βελτιώνει τα εργαλεία του και την τεχνική του, επινοεί νέα εργαλεία, όπως αλέτρι, δρεπάνι και μυλόπετρα, για να καλλιεργεί τη γη αποτελεσματικότερα. Κατασκευάζει πήλινα αγγεία, σκεύη για να μεταφέρει, να αποθηκεύει και να μα-

Εξημέρωση ζώων

Το πρώτο ζώο που εξημέρωσε ο άνθρωπος ήταν ο σκύλος. Οι κυνηγοί επιστρέφοντας από το κυνήγι έπαιρναν τα ζώα σε μικρή ηλικία και τα μεγάλωναν.

γειρεύει τα προϊόντα του, ενώ με το μαλλί των προβάτων και το λινάρι (ίνες φυτών) φτιάχνει ρούχα και σκεπάσματα.

Οι ριζικές αυτές αλλαγές αποτέλεσαν επανάσταση στην εξέλιξη του ανθρώπου, και γι' αυτό όχι άδικα η μετάβαση του ανθρώπου από το νομαδικό βίο στη μόνιμη εγκατάσταση χαρακτηρίστηκε ως «νεολιθική επανάσταση».

4. Το Δισπηλιό, όπως εμφανίζεται σήμερα, με αναπαράσταση μιας λιμναίας καλύβας (5200 π.Χ.). [σελ. 10]

Το Δισπηλιό βρίσκεται στη νότια πλευρά της λίμνης της Καστοριάς. Από ανασκαφές ήρθε στο φως ένας λιμναίος προϊστορικός οικισμός, αποκαλύφθηκαν λίθινα εργαλεία, αγγεία (κομμάτια από αγγεία), σκεύη, εργαλεία, τμήματα πασσάλων, καθώς επίσης οστά και καρποί δέντρων. Αρχαιολόγοι του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με επικεφαλής τον αρχαιολόγο Γ. Χουρμουζιάδη, ανακατασκεύασαν ένα πιστό αντίγραφο του νεολιθικού χώρου ταξιδεύοντας τον επισκέπτη πίσω στο χρόνο. [Βλ. ιστοσελίδα [http://web.huth.gr/dispilio.](http://web.huth.gr/dispilio)]

5. Ένας νεολιθικός οικισμός στην Ελλάδα: Διμήνι... [σελ. 10]

Όπως φαίνεται και από την εικόνα, πρόκειται για έναν οικισμό κτισμένο γύρω από μια ακρόπολη, στην οποία κατέφευγαν οι κάτοικοί του όταν κινδύνευαν. Η ακρόπολη αποτελούνταν από αλληπάλληλους οχυρωματικούς περιβόλους που είχαν κτιστεί πάνω σε χαμηλό λόφο. Οι κατασκευαστές της πρέπει να διέθεταν σημαντική εμπειρία στην κατασκευή οχυρωματικών έργων. Γύρω από την ακρόπολη υπήρχαν καλύβες και οι κάτοικοι του οικισμού αποτελούσαν μια κοινότητα. Πιθανότατα η καλλιεργήσιμη γη και τα ζώα της κοινότητας ανήκαν σε όλους και οι κάτοικοι μοιράζονταν τα προϊόντα που παράγονταν από την κοινή εργασία.

6. Η νεολιθική Ελλάδα. Στο χάρτη αναφέρονται όλοι οι νεολιθικοί οικισμοί που έχουν ανασκαφεί. Σε ποια ελληνική περιοχή παρατηρείς τη μεγαλύτερη πυκνότητα και πώς τη δικαιολογείς; [σελ. 10]

Πολλοί νεολιθικοί οικισμοί έχουν εντοπιστεί στον ελληνικό χώρο, αλλά η μεγαλύτερη πυκνότητα παρουσιάζεται στην περιοχή της Θεσσαλίας. Αυτή η περιοχή διέθετε τις καλύτερες συνθήκες εγκατάστασης, καθώς εκεί υπήρχαν πλού-

Η Νεολιθική Εποχή στην Κύπρο

Σπουδαίοι νεολιθικοί οικισμοί έχουν ανακαλυφθεί και στην Κύπρο, όπως ο συνοικισμός της Χοιροκοιτίας. Από τις ανασκαφές εξακριβώθηκαν τα όρια του συνοικισμού, το στρογγυλό σχήμα των κατοικιών, που ήταν πηλόχτιστες θολωτές καλύβες, τα σκεύη, τα εργαλεία που μεταχειρίζονταν οι άνθρωποι, καθώς και στοιχεία για θρησκευτικές δοξασίες.

σοι καρποί, κυνήγι, πεδινές και εύφορες εκτάσεις, άφθονο νερό από ποτάμια ή πηγές, ενώ το ήπιο κλίμα ευνοούσε τη μόνιμη εγκατάσταση.

7. Πήλινο αγγείο με πολύχρωμο διάκοσμο από το Διμήνι Θεσσαλίας (3800-3300 π.Χ.). [σελ. 11]

Τα νεολιθικά κεραμικά σκεύη που βρέθηκαν στο Διμήνι της Θεσσαλίας χαρακτηρίζονται από εξαιρετικά πλούσια διακόσμηση, που είναι μοναδική στον προϊστορικό ελληνικό χώρο. Το συγκεκριμένο πολύχρωμο αγγείο είναι διακοσμημένο με σχήματα και σπείρες.

8. Πήλινο ειδώλιο Κουροτρόφου⁹ από τη Θεσσαλία. [σελ. 11]

Το πήλινο ειδώλιο απεικονίζει μια γυναικεία μορφή που κάθεται σε σκαμνί και κρατάει στην αγκαλιά της βρέφος. Η απεικόνιση αυτή παραπέμπει στην έννοια της μητρότητας. Ο προϊστορικός άνθρωπος φαίνεται ότι αντιλήφθηκε τον ιδιαίτερο ρόλο της γυναίκας και θεώρησε από νωρίς ότι αυτή έκρυβε μέσα της μια μυστική και ανεξήγητη για εκείνον δύναμη. Όπως η δύναμη της γης προκαλούσε περιοδικά τη βλάστηση και έδινε στον άνθρωπο όσα του χρειαζόνταν για τη διατροφή του, έτσι και η γυναίκα εξασφάλιζε τη διαίωσιση του είδους. Έτσι μορφοποίησε αυτές τις δυνάμεις που κρύβονταν στη γυναίκα με την τέχνη της ειδωλοπλαστικής, τονίζοντας κατά την κατασκευή των ειδωλίων τις περιοχές του γυναικείου σώματος που συνδέονται περισσότερο με τη μητρότητα.

Απαντήσεις στις Ερωτήσεις-Δραστηριότητες του σχολικού βιβλίου

- 1. Πώς συνδέεται η εμφάνιση των αγγείων από πηλό με την εγκατάσταση των ανθρώπων σε μόνιμους οικισμούς τη Νεολιθική Εποχή; Για να απαντήσετε, σκεφθείτε για ποιο σκοπό χρησιμοποιούνταν τα αγγεία στη Νεολιθική Εποχή.**

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Οι άνθρωποι στη Νεολιθική Εποχή έτρωγαν και έπιναν σε αγγεία, ενώ σ' αυτά συγκέντρωναν και αποθήκευαν τα προϊόντα τους. Η ανάγκη για συγκέντρωση και αποθήκευση της τροφής τους συνδέεται με την εμφάνιση της γεωργίας και τη μόνιμη εγκατάσταση των ανθρώπων σε οικισμούς. Η μόνιμη εγκατάσταση επέτρεπε, αλλά και απαιτούσε την ύπαρξη σκευών για τη μεταφορά και την αποθήκευση των αγροτικών προϊόντων.

- 2. Οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής, που μετακινούνταν συχνά, θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν αγγεία από πηλό;**

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής δεν είχαν μόνιμες κατοικίες, αλλά μετακινούνταν συνεχώς αναζητώντας καρπούς και ακολουθώντας τα θηράματα για την εξασφάλιση της τροφής τους. Με έναν τέτοιο τρόπο ζωής, οι παλαιολιθικοί άνθρωποι δεν είχαν λόγο να χρησιμοποιούν αγγεία από πηλό, καθώς τα περισσότερα θα καταστρέφονταν κατά τις μετακινήσεις, αφού αυτά σπάνε εύκολα.

3. Με τη μόνιμη εγκατάσταση γεννιέται η έννοια της πατρίδας. Με ποια κριτήρια επιλέγουν οι άνθρωποι έναν τόπο για μόνιμη εγκατάσταση;

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής διάλεγαν έναν τόπο για μόνιμη εγκατάσταση αρχικά με βασικό κριτήριο την ύπαρξη πόσιμου **νερού** για τις ανάγκες τις δικές τους, των ζώων και των καλλιεργειών. Εξίσου σημαντικό κριτήριο ήταν και η πλούσια **πανίδα** και **χλωρίδα**, που εξασφάλιζαν θηράματα και καρπούς. Έτσι, αναζητούσαν γόνιμο έδαφος σε ένα ήπιο ή ανεκτό κλίμα για να ζήσουν.

Τα παραπάνω κριτήρια πληρούνταν στους περισσότερους από τους νεολιθικούς οικισμούς που έχουν εντοπιστεί από τους μελετητές σε ολόκληρο τον κόσμο. Η μόνιμη εγκατάσταση σε μια περιοχή είχε ως αποτέλεσμα οι άνθρωποι να αποκτούν με το πέρασμα του χρόνου συναισθηματικούς δεσμούς με τον τόπο τους. Για όσους μάλιστα γεννιούνταν εκεί η συγκεκριμένη περιοχή ήταν η γη των πατέρων τους (πατρίδα). Οι δεσμοί αυτοί θεωρούνταν από ορισμένους επιστήμονες οι απαρχές διαμόρφωσης της έννοιας της πατρίδας.

4. Κατά τη γνώμη σας, τι αποδεικνύει η πληθώρα των νεολιθικών οικισμών στην Ελλάδα;

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Όπως φαίνεται στο χάρτη του σχολικού βιβλίου (σελ. 10), ο ελλαδικός χώρος είναι διάσπαρτος από νεολιθικούς οικισμούς, γεγονός που φανερώνει ότι κατά τη Νεολιθική Εποχή υπήρχαν οι απαραίτητες προϋποθέσεις για τη μόνιμη εγκατάσταση των ανθρώπων. Σπουδαιότερης όμως σημασίας ήταν το γεγονός ότι η οργάνωση ενός νεολιθικού οικισμού σήμαινε τη δημιουργία ενός «ευρύτερου κοινωνικού χώρου» και κατ' επέκταση της «κοινότητας». Οι δεσμοί που άρχισαν να αναπτύσσονται στο πλαίσιο της είχαν πολύ μεγάλη σημασία για την κοινωνική ανάπτυξη του ανθρώπου.

Άσκηση αυτοαξιολόγησης του σχολικού βιβλίου

Συνδέστε με μία γραμμή τις λέξεις που σχετίζονται μεταξύ τους.

1. Αφρική	•	•	α. Δισπηλιό
2. κυνηγός	•	•	β. μαγούλα
3. ανατολική Ευρώπη	•	•	γ. γεωργία
4. τάφος	•	•	δ. αλέτρι
5. Νεολιθική Εποχή	•	•	ε. «Ικανός άνθρωπος»
6. εργαλείο	•	•	στ. θήραμα
7. τροφή	•	•	ζ. προσφορά
8. οικισμός	•	•	η. δημητριακά
9. λιμναίος οικισμός	•	•	θ. μαμούθ

ΑΠΑΝΤΗΣΗ

1-ε, 2-στ, 3-θ, 4-ζ, 5-γ, 6-δ, 7-η, 8-β, 9-α.

ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ*

Ερωτήσεις κατανόησης

- 3.1** Ποια είναι η σημασία της μετάβασης του ανθρώπου από το νομαδικό βίο στη μόνιμη εγκατάσταση;
- 3.2** Ποια περιοχή ονομάζουμε εύφορη ημισέληνο;
- 3.3** Σε ποιες περιοχές πρωτοεμφανίζεται η γεωργία;
- 3.4** Ποια είναι η σημασία της ενασχόλησης του ανθρώπου με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, καθώς και τη χρήση της κεραμικής;
- 3.5** Τι ονομάζουμε «τούμπα» και «μαγούλα»; Πού παρατηρείται η μεγαλύτερη πυκνότητα;

* Οι απαντήσεις στα θέματα προς απάντηση – Δραστηριότητες βρίσκονται στο τέλος του βιβλίου.

3.6 Ποια χαρακτηριστικά σηματοδοτούν την εξέλιξη της τέχνης από την Παλαιολιθική στη Νεολιθική Εποχή;

Μαθαίνοντας από τις πηγές

3.7 Με βάση το παρακάτω απόσπασμα μπορείτε να αναφέρετε τι πληροφορίες μάς δίνουν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα για τη διατροφή των κατοίκων της Κρήτης κατά τα νεολιθικά χρόνια;

Οι γνώσεις μας σχετικά με τη διατροφή κατά την προϊστορική εποχή βασίζονται κυρίως στη μελέτη των οργανικών υλικών, δηλαδή των οστών και καρπών που αποκαλύπτονται στις ανασκαφές. [...] Ήδη λοιπόν από τα νεολιθικά χρόνια οι κάτοικοι της Κρήτης κατανάλωναν μαγειρεμένα λαχανικά και κρέας, ελαιόλαδο καθώς και θαλασσινές τροφές. Αυτό τουλάχιστον μαρτυρούν οι σύγχρονες αναλύσεις κεραμικών ευρημάτων από το σπήλαιο του Γερανίου στο Ρέθυμνο (6000-3800 π.Χ.).

Ιστορία των Ελλήνων, τόμ. 1, «Προϊστορικοί χρόνοι», σελ. 712-713

Διερευνητικές δραστηριότητες

3.8 Με βάση το χάρτη του σχολικού βιβλίου (σελ. 10) να συντάξετε έναν κατάλογο των νεολιθικών οικισμών της Ελλάδας κατά περιοχές.

Κριτήριο αξιολόγησης*

A. Να βάλετε σε κύκλο τη σωστή απάντηση.

1. Ποιο από τα παρακάτω είναι χαρακτηριστικό της Νεολιθικής Εποχής;
  - α. Ο άνθρωπος ανακαλύπτει τη φωτιά.
  - β. Η μόνιμη εγκατάσταση και δημιουργία οικισμών.
  - γ. Ο άνθρωπος βρίσκει καταφύγιο σε σπήλαια.
  - δ. Ο άνθρωπος είναι τροφοσυλλέκτης.

* Οι απαντήσεις στα Κριτήρια αξιολόγησης βρίσκονται στο τέλος του βιβλίου.

B. Ποιες από τις παρακάτω χώρες αποτελούν την «εύφορη ημισέληνο»;

Μεσοποταμία • Συρία • Εύξεινος Πόντος • Αίγυπτος • Παλαιστίνη • Περσία

Γ. Να αντιστοιχίσετε τα εργαλεία της στήλης Α με τη χρήση τους στη στήλη Β.

A

B

1. δρεπάνι •	• α. εργαλείο για την άλεση σπόρων
2. αλέτρι •	• β. εργαλείο για το θερισμό
3. μυλόπετρα •	• γ. εργαλείο για το όργωμα της γης

Δ. Τι γνωρίζετε για τις εμπορικές συναλλαγές κατά τη Νεολιθική Εποχή; Να τις συγκρίνετε με τη σημερινή εποχή.

Ε. Αν ήσουν τεχνίτης στη Νεολιθική Εποχή, τι ειδώλιο θα κατασκεύαζες, από τι υλικό και πώς θα το διακοσμούσες;